

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. სპეციალური გამოშვება:
დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა.
თბილისი. 2012

მზექალა შანიძე

დაჰმანი

დიდგორის ბრძოლაში დავით მეფის წინააღმდეგ მებრძოლი ლაშქრის სპასალარი იყო, ისტორიკოსის სიტყვით, „ელლაზი ძე არდუხისი, კაცი დაჰმანი და მრავალ-ღონე“. „ქართლის ცხოვრების“ პირველ გამოცემაში დაჰმანი ფორმა ვარიანტების გარეშე¹ მოყვანილი (როგორც ცნობილია, მარი ბროსემ გამოცემისათვის გამოიყენა მხოლოდ სამიოდე ხელნაწერი ე.წ. „ვახტანგისეული რედაქციისა“, მხოლოდ ტექსტის ფრანგულ თარგმანშია შენიშვნაში ვარიანტი: დაჰმატნი).

ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით დაბეჭდილ „ქართლის ცხოვრებაში“ დაჰმანი სიტყვისათვის მითითებულია ნუსხათა ჩვენებები: დაჰმნი Mm, დაჰმატნი D, ამანი C (მაგრამ არ არის ანასეული (A) ნუსხის დამანი).²

ჩვენს გამოცემაში ამავე სიტყვის ზემოთ აღნიშნული ვარიანტებისათვის დამატებულია კიდევ 1697 წ. გადაწერილი Q ხელნაწერის ჩვენება,³ რომელიც Mm-ისას ემთხვევა. ამავე ფორმით შევიტანეთ ეს სიტყვა „ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემაში, რომელიც 2008 წ. გამოვიდა.⁴

დაჰმანი ძველ ქართულში იშვიათი ხმარების სიტყვა ჩანს. იგი არ არის უძველეს ნათარგმნ ძეგლებში – ოთხთავსა და ფსალმუნში. არ არის იგი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონშიც,⁵ არც ილ. აბულაძისა⁶ და ზ. სარჯველაძის⁷ ლექსიკონებში. არ არის დაჰმანი დადასტურებული არც ქართულ ორიგინალურ აგიოგრაფიულ ძეგლებში.⁸ ვერ დავძებნეთ სხვა მაგალითები

¹ ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეცხრამეტე საუკუნემდის. თარგმნილი და გამოცემული ღვაწლითა მ. ბროსე. ნაწილი პირველი. ს. პეტერბურგი. 1849, გვ. 249.

² ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 340.

³ ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა მზექალა შანიძემ. საქართველოს ისტორიის წყაროები. 62. თბ. 1992, გვ. 190.

⁴ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 324.

⁵ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილ. აბულაძემ. წ. I. თბ. 1991.

⁶ ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები). თბ. 1973.

⁷ ზ. სარჯველაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბ. 1995.

⁸ ქართული აგიოგრაფიული ძეგლების სიმფონია-ლექსიკონი. I. ნ. გოგუაძის, ზ. სარჯველაძის და მ. შანიძის რედაქციით. თბ. 2005.

ვერც ი. გიპერტის ელექტრონულ ფონდებში. მართალია, Argumentum ex silentio გადამწყვეტი არ არის, მაგრამ მაინც გასათვალისწინებელია.

დაჰმანი ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემის ლექსიკონში განმარტებულია როგორც „მოხერხებული“ – კითხვის ნიშნით (ამის შესახებ იხილეთ ქვემოთ). მარი ბროსეს „ქართლის ცხოვრების“ ფრანგულ თარგმანში სიტყვა ასე აქვს ნათარგმნი: homme héroïque „გმირული ხასიათის კაცი.“ იქვე შენიშვნაში ბროსე წერს, რომ ეს სიტყვა, მისთვის სრულიად უცნობი, მას ვერცერთ ლექსიკონში ვერ უპოვია, ამავე დროს ბროსე იმოწმებს იმ დროისათვის კარგად ცნობილი მეცნიერის, მ. დორნის (M. Dorn), აზრს, რომ სიტყვა შეიძლება ყოფილიყო l'ancien persan tahman héros.⁹ მარი ბროსეს მითითება „ძველ სპარსულზე“ საკმაოდ ზოგადი სახისაა; კვლევის თანამედროვე ეტაპზე ცნობილია, რომ ირანული ენობრივი სამყაროდან შემოსული ლექსიკის წარმომავლობა, შემოსვლის გზა და დრო ცალკეული ლექსიკური ერთეულებისათვის განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებს.¹⁰ ამიტომ შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ დაჰმანი სიტყვის წარმომავლობა მართლაც ამ ენობრივ არეალშია საძიებელი. მრავალი ირანული ენისათვის საერთო tahm „მამაცი, ვაჟკაცი“ (ავესტურ და მანიქეველურ პართულ ფორმებზე მიმითითა ელენე გიუნაშვილმა, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ) ახალ სპარსულშიც დასტურდება taham, tahm. შევნიშნავთ აგრეთვე, ახალი სპარსული tahmtan – ფირდოუსის ლეგენდარული გმირის, როსტომის, ეპითეტი „შაჰ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებში თაჰმანი, თამთან, თამთამ ფორმით გვხვდება.¹¹ ასევე, ძველ ნასესხობებში (ძირითადად საშუალო სპარსულიდან) ყველა შესაძლო ამოსავალი ფორმისათვის საერთო თავკიდური t ქართულში აბრუპტივით (ტ) არის გადმოცემული (ტანი, ტაკუკი, ტომი და სხვ).¹² ამიტომ შესაძლოა, დაჰმანი სიტყვისათვის ამოსავლად უფრო ახალი სპარსული ვიგულოთ. თ-ს გამჟღერება ამ სიტყვაში შესაძლოა საკუთრად ქართულში მომხდარიყო. ამრიგად, დაჰმანი დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში უნდა გავიგოთ არა როგორც „მოხერხებული“, არამედ „ძლიერი“, რაც მოცემულ კონტექსტს შინაარსობლივად უფრო უდგება.

ამ იშვიათი სიტყვის ხმარების კიდევ ერთი შემთხვევა უნდა გვქონდეს ისევ „ქართლის ცხოვრებაში“, თხზულებაში, რომელსაც ეწოდება „მატიანე ქართლისა“; ე. თაყაიშვილის გამოცემულ „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეულ (M) ვარიანტში იკითხება: „ხოლო: კლდენი: მტკიცედ: ეპყრეს: ციხოვანთა: რამეთუ: მუნ: შიგან: დგა: ნაომართა: მწიგნობართა: უხუცესი: ლიპარი-

⁹ Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'au XIXe Siècle. Traduite du Géorgien par M. Brosset. 1-re partie. St. Pétersbourg. 1849, გვ. 365.

¹⁰ მ. ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. I. თბ. 1966; I. Gippert. Iranika Armeno-Iberika. 2vs. Wien, გვ. 1993.

¹¹ შაჰნამე, ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. I. გამოცემული იუსტ. აბულაძის საერთო რედაქტორობით. თბ. 1916, 503, 504, 706 და სხვ.

¹² მ. ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, გვ. 194.

ტის: კაცი: და: იამანი“. იქვე შენიშვნაში მითითებულია, რომ ბროსეს გამოცემაში „კლდენი“ სიტყვას შეესაბამება „კლდე-კარნი“, „ნაომართა“ არის „ანამორი“, ხოლო „კაცი და იამანი“, როგორც ე. თაყაიშვილი აღნიშნავს, მარი ბროსეს გამოცემაში არ არის.¹³

ს. ყაუხჩიშვილმა თავის გამოცემაში ზემოთ დასახელებულ შენიშვნათაგან პირველი ორი მიიღო, ხოლო „კაცი და იამანი“ ძირითადი ტექსტიდან ამოიღო და ვარიანტებში ჩაიტანა, სადაც M-ს კიდევ m (მაჩაბლისეული) ნუსხის ჩვენება დაემატა. ამავე დროს, ტექსტის ბოლოს დართულ ლექსიკონში, სადაც (როგორც აღვნიშნეთ ზემოთ) დაჰმანი არის განმარტებული, დამოწმებულია „მატიანის“ ვარიანტი ამ ფორმით: დაიამანი.¹⁴ ამას კი მოსდევს მოულოდნელი გაგრძელება: „შდრ. დ ჩუბინაშვილი: დამანი – გათლილი ბროლი, რომელიც მზის სხივთა განჭვირვით ცეცხლს მოუკიდებს აბედს და მისთანათა, იობ. 28¹⁷.“ დ. ჩუბინაშვილს ეს სიტყვა, როგორც ჩანს, სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონიდან გადმოუტანია, სადაც იმავე დამოწმებით, მითითებულია: დამანი – ილეკროს შუშა ZAB. მაგრამ დაჰმანი თვითონ საბას ლექსიკონში, როგორც გამომცემელი ილ. აბულაძე შენიშნავს, შეცდომით არის შეტანილი.¹⁵ იობ. 28, 17 თვითონ „საბას ბიბლიაში“ (საქ. ეროვნული ცენტრის ხელნაწერი A-51) ასე იკითხება „ვერცა ესწოროს მას ლქროდ და მანი... (შდრ. LXX: χρυσίον και ψαλις). ამრიგად, დაჰმანი (თუ მანი) დაჰმანთან დაკავშირებული არ არის. ამავე დროს, ს. ყაუხჩიშვილს, როგორც ჩანს, არ მიუქცევია ყურადღება, რომ დაჰმანი არის დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში განმარტებული, თანაც სწორედ ბროსეს მიხედვით, რადგან ამ სიტყვის ერთადერთი დამოწმება სწორედ ამ უკანასკნელის გამოცემის მიხედვით არის: „დაჰმანი – (სპარს.) გმირი. герой I, ქართ. 249“.¹⁶ ბროსეს განმარტების შესაბამისად არის ტექსტის გერმანულ თარგმანებში ელდაზი დახასიათებული როგორც heldenhaft „გმირული“¹⁷ და Held „გმირი“¹⁸. „მატიანეში“, როგორც აღვნიშნეთ, და იამანი ძირითად ტექსტში არ არის, სავარაუდოა, რომ გამომცემელმა, რომელიც ყველაზე მეტად A (ანასეული) ხელნაწერს – მისი თვალსაზრისით ყველაზე სანდოს – ეყრდნობოდა, Mm ნუსხათა ჩვენება სწორედ იმიტომ მიიჩნია ზედმეტ ჩანართად, რაკი იგი A-ში არ არის.¹⁹ ამავე დროს კარგად არის ცნო-

¹³ ქართლის ცხოვრება. მარიამ დედოფლის ვარიანტი. გამოცემული ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფ. 1906, გვ. 267.

¹⁴ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი., გვ. 483.

¹⁵ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. წ. I.

¹⁶ Грузинско-русский словарь. вновь составленный Д. Чубиновым. СПб. 1887-1890.

¹⁷ Das Leben Des Koenigs der Koenige Dawith... übersetzt von M. V. Tseretheli. Bedi Kartlisa. v. II-III. Paris. 1957, გვ. 59.

¹⁸ Das Leben Kartlis... Herausgegeben von G. Pätsch. Leipzig. 1985, გვ. 419.

¹⁹ ქართლის ცხოვრება. ანა დედოფლისეული ნუსხა. დასაბუჟდად მოამზადა ფილოლოგიის განყოფილებამ სიმონ ყაუხჩიშვილის რედაქციით. წინასიტყვაობის ავტორი სიმონ ყაუხჩიშვილი. თბ. 1942, გვ. 190.

ბილი, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებში გადამწერთათვის გაუგებარი სიტყვები, ზოგჯერ კი მთელი წინადადებები ან მათი ნაწილები, არა მარტო დამახინჯებულია ან სხვა ტექსტით შეცვლილი, არამედ საერთოდ გამოტოვებულია. საგარაუდოა, რომ და იამანი არის გადამწერთა მიერ შეცვლილი სიტყვა დაჰმანი. მისი ხმარება კონტექსტის მიხედვით სრულიად გამართლებულია: ლიპარიტის მწიგნობართუხუცესი დახასიათებულია როგორც ძლიერი მებრძოლი, რომელიც ციხე-სიმაგრეს მტკიცედ იცავდა.

„ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემაში შეტანილი „მატიანე ქართლისა“ დამუშავებულია და გამოსაცემად მომზადებული აკად. მ. ლორთქიფანიძის მიერ. ზემოთ განხილული წინადადების ტექსტი იმავე სახით არის დაბეჭდილი, როგორც ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაშია, ოღონდ ვარიანტებში დამატებულია Q ხელნაწერის ჩვენება.²⁰ MQm ნუსხათა დედანი უნდა ყოფილიყო ე.წ. „მცხეთური“ ხელნაწერი, რომელიც Q-ს ანდერძშია ნახსენები. იქ ნათქვამია, რომ დედანი „არა იპოვებოდა სანახებსა კახეთისასა, არამედ მცხეთას ოდენ ისხნეს ეკლესიასა შინა სუეტსა ღმრთივ-აღმართებულსა... მღვიხვენ და გარდავაწერინე“ (ხაზი ჩვენია. მ. შ.). ივარაუდება, რომ ეს დედანი არის 1546 წ. მცხეთურ გუჯარში ნახსენები ხელნაწერი, რომელიც ამ დროს არსებობდა და შესაძლოა ბევრად უფრო ადრეული ყოფილიყო.²¹ ამიტომ სახელი „მცხეთური“ რომლითაც ამ ბოლო ხანებში ზოგჯერ იხსენიებენ Q-ს, გამართლებული არ არის: „მცხეთური“ ხელნაწერი უნდა ყოფილიყო რამდენიმე ხელნაწერის საერთო – უშუალო და ზოგჯერ შუალობითი – დედანი. MQm ჯგუფი, მიუხედავად იმისა, რომ შეცდომები და დამახინჯებები მათში არა ნაკლებია (შესაძლოა მეტიც), ვიდრე A-ში, ტექსტუალური თვალსაზრისით, განსაკუთრებით ლექსიკის მხრივ, ძალზე მნიშვნელოვანია. გარდა ამისა, მხედველობაშია მისაღები შემდეგიც: „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებში ბევრად უფრო საგარაუდოა გადამწერთათვის გაუგებარი სიტყვის ამოღება ტექსტიდან, ვიდრე ასეთი სიტყვის ჩართვა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დაჰმანი სწორედ იშვიათი ხმარების სიტყვაა, რომელიც ზოგ ნუსხაში ამოღებულია, MQm-ში კი დამახინჯებულია (ალბათ, ასევე იყო ე.წ. „მცხეთურშიც“). ამიტომ მიგვაჩნია, რომ „მატიანეში“ განსახილველი ადგილის ავტორისეულ ტექსტს უფრო სწორად წარმოგვიდგენს ასეთი წაკითხვა: „კლდე-კარნი მტკიცედ ეჭურნეს ციხოვანთა, რამეთუ მუნ შიგან დგა ანამორი, მწიგნობართ-უხუცესი ლიპარიტისი, კაცი დაჰმანი“.

²⁰ ქართლის ცხოვრება. მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, გვ. 288.

²¹ ცხოვრებად მეფეთ-მეფისა დავითისი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა მზექალა შანიძემ, გვ. 27.

DAHMAN

(Summary)

In “Life of David, King of the Kings”, written in the first half of the 12th century, Elghazi, the leader of the great army of Seljuk invaders, is described by the chronicler in *Kartlis Tskhovreba* as a formidable enemy – “a man *dahman*-i(i-marker of nominative) and *mraval-ghone* (“clever, resourceful”). The word *dahmani*, used as an epithet by the historian, does not occur frequently in Old Georgian and the example cited above is practically the only known one. S. Qaukhchishvili in his edition of *Kartlis Tskhovreba* (in 1955) explained the meaning of this word as “cunning, sly”. But M. Brosset, the first editor of *Kartlis Tskhovreba*, had already remarked in a footnote in his French translation of the text (in 1849) that the word *dahman* could be “l’ancien Persan *tahman, héros*”. Brosset’s conjecture, though a rather vague one, should be considered plausible. Lexical elements of Iranian origin are numerous in Old Georgian; however, *tah(a)m* – “brave, valiant”, is attested in several languages of the Iranian group and the exact form to which the Georgian *dahman* (with the change of **t** to **d**) may be affiliated is not quite clear. It should also be added that *tahamtan*, the epithet of Rustam in “Shah-Nameh” is found in “*Rostomiani*” (the Georgian version of the famous Persian epic) in various forms: *taamtan, tamtan, tamtam*.

In *Matiane Kartlisa* (another part of *Kartlis Tskhovreba*) the chronicler informs the reader that *Klde-Kari*, the rocky fortress of the great feudal lord, *Liparit*, was inaccessible, because it was defended by his chancellor, *Anamor*. One group of manuscripts – MQm – adds to this name a reading which seems to make no sense: *kaci da iamani*. In other manuscripts this reading is omitted, neither has it been noticed in publications. One may conjecture that the correct form used by the author was *kaci dahmani*, a laudatory term praising the brave defender. The text in the manuscripts of the Georgian main historical narrative source is unfortunately very corrupted by ignorant scribes in the process of repeated copying and *dahmani*, “brave, courageous” – a word misunderstood by them, should find its rightful place in the text of *Matiane Kartlisa*.